

Az elzárt Kaukázus

Egy hét Azerbajdzsánban

KISS Noémi
Tájékoztatók
JAK – Kijárat, 2003

Határhelyzetek
(Paul Celanról)
Anonymus, 2003

Trans
Magvető, 2008

Rongyos ékszer-
doboz: utazások
keleten
Magvető, 2009

Fekete-fehér
Szépmesterségek,
2011

Ikeranya – az
első év
Magvető, 2013

Sovány angyalok
Magvető, 2015

„Trans”
„B., B. és B.”
in: Éjszakai állatkert
(Antológia a női
szexualitásról)
Kitakart psyché
sorozat 1.
Jonathan Miller,
2005

„Patronok”
„Törökméz”
„Rövidlátásom
története”
in: Szomjas oázis
(Antológia a női
testről)
Kitakart psyché
sorozat 2.
Jaffa, 2007

„Az idegen táj
gyakorlata – etűdök
félreértésekre”
Magyar Lettre
Internationale, 41

„Digitális bédekker”
Magyar Lettre
Internationale, 45

„Bukó – csoportos
utazás Kelet felé”
Magyar Lettre
Internationale, 49

„H mint néma határ”
Magyar Lettre
Internationale, 54

„Paróka: A nő és
az írás”
Magyar Lettre
Internationale, 57

Megérkeziünk, toporgunk a bakui reptéren, a bőrröndöket kinyitották és átvizsgálták. Az enyémet dobja le utoljára a szalag, cafatokban a széle, egy rongyos doboz, kifordul a hálóingem és a kendőm, amit a mecsetekhez hoztam. Visszagyűröm, eltakarom. A kerekai még gurulnak, túl vagyunk a vízumellenőrzésen, ujjlenyomatvételen, fotográfian, izzadt, sós pára csap le ránk. Nagyot sóhajt, és így lép be a mesés keletre.

Baku

Mert azt, hogy Azerbajdzsán egy kellemes szerájban íródott mese és a száraz, sztyeppe, nomád valóság keveréke, azt már az útikönyvekből is elképzelhettem. De most itt van előttem, Alijev Airport, ő az, kivilágított szuperkupolája, Mercedes fényszórókkal üstökösként szaladó Alijev út, az Alijev-mellszobrok az úttest szélén és az Alijev-festmények az éjjel-nappaliban a körték és a datolya mellett. Ez a szem mindent lát, jó lesz óvatosan lépkedni.

Komoly rendőri felügyeletet kapunk már a reptéren, sofőrünk és a buszunk ott áll mellettünk, de mire az azonosítás megtörténik, egy órája áll-dogálunk. Különbem mi vagyunk az egyetlen utasok, ahogy körülnézek. Érezni a sós levegő érdes illatát... Jól esik belelegezni. Elindulunk végre, de mintha egy börtön kerítésének tövében utazgatnánk, a kigyó a farkába harap: a Kaszpi-tenger part menti sávja belső szögesdróttal választódik le, a víz és az olaj (e két legnagyobb kincs) védelmére. Káprázatásból jeles. Baku valójában egy szellemváros. Olykor rossz, láthatatlan szellemek is irányítják. Mikor az esti órákban megérkezünk, megtévesztő fényárban úszik. A felesleges pénzkiadás modern és monumentális határtalansága fogad minket, vagyis először csak a látványa. Ahogy közeledünk a centrum felé, követnek minket az újabbnál-újabb százméteres kőfalak, vadonatúj repülőter, többsávos sztráda német autókkal, Mercedes, BMW, Volvók. Lerombolt kispolgári otthonok, keskeny, lelket megindító, élő utcácskák – már nem sokáig éltek, van itt a köveken túl egy felsőbb akarat, bármerre tekintünk. Jönnek az újabb nyugatias lakóparkok a beköltöző vidéki munkaerőnek. Új fővárosi polgárok a pékségben, borbélyüzletben. Csatornázatlan falvakból érkeznek, ahol ma is nagy szó az áram, és a téli, cudar azeri hidegben trágával fűtik a kályhát. Mozdulatlan óriáskerék, néptelen angolpark, tuják és fűvesítés, na és persze a személyi diktatúra jelvényei – az Alijev-család monumentális szobrai és képei.

A másik, elzárt és zárkózott azeri lét jobban érdekel. Alig várom, hogy lemássunk a fővárosi térképről. Ha valaki tud oroszul, könnyen eligazodik. Kivéve azt a néhány eldugott települést

a Kaukázus szurdokaiban, ahol még az azeri nyelvet sem igen beszélik a lakók. (Az azeri török nyelv, melyet Azerbajdzsánon kívül Iránban és török területen beszélnek, valamint a volt szovjet tagállamok területén.) Egyik úti célunk éppen egy ilyen falu: Xinaliq, a 2350 méteren fekvő település, mely ötezer éves kultúráját tükrözi mai életformáival.

Xinaliq kövei és költői

A világ egyik legezártaabb települése felé tartunk. Qubai szállásunkról indulunk, ahol a Gudiál folyó túlsó partján a kaukázusi hegyi zsidókat kerestük fel, és meg is találtuk őket az esti ima előtt a teaházban, éppen ostáblán játszottak, oroszul vagy németül beszéltek, és persze saját perzsa-zsidó nyelvükön, a juhurin, de azt nem értettük, mert a jid-dishez sincs semmi köze. A kaukázusi zsidók több ezer éves zárt kultúrája nagyon hasonló altáji és közel-keleti népvándorlás eredménye, mint a xinaliqoké. De míg a kaukázusi zsidók háza a régi Ázsiából vezető selyemúton fekszik, addig a xinaliqok nomád pásztorok.

Gyönyörű hágokon és folyó völgyön át, egy vadonatúj úton megyünk fel a faluba. Xinaliq faluja télen sehogy, az év többi évszakában is csak több hetes úttal volt megközelíthető még a szovjet időkben is. Traktorral utaztak le a helyiek tavasztól őszig a szurdokba, ott cserélték el a birkákat gabonára, gyümölcsre. Különbem mindent saját maguk termelnek, a nők hagyományosan szőnyeget és ruhát készítenek a bárányból, ágyneműt, párnát, a férfiak pásztorok és kereskedők. Több család él a hegyekben ma is nomád körülmények között, vagy szűk, kis hegyi falvak falusi lakásaiban.

Az új aszfaltozott utat, amin most felmegyünk, nemrég építette az azeri állam. Csupán azért, mert Alijev államfő 2006-ban tett látogatása során nagy hatást gyakorolt rá a xinaliqiak gazdag, ősi kultúrája és a táj szépsége, na meg az „elmaradottság”. Ősi tűzmadók, egykori keresztények és mohamedánok földjén járunk. Amit látunk, bent tartja a levegőt, tátott szájjal is alig bírjuk befogadni: csodálatos út, hegyvonulatok és több száz éves elhagyott teraszok látványa fogad minket, mikor fölfelé megyünk a szerpentinre. Néha alig bírja a busz. Sárga szűrt fény váltakozik a barnás legelőkkel. Kő a sárral, bogács az olajfakkal. Aztán a fák eltűnnek, már csak a kövek maradnak, birkanyáják a láthatárban. A sziklás hegyvonulatot a nomád pásztorok gyalogúttal rajzolják át, melyek a hegycsúcsokra vezetnek. A hegyoldalon a fiatal pásztor, többnyire kamasz fiúk, vagy akasztófa, ahol a levágott birka vére kiásovott gödörbe csorog, a friss húst szótt pokróccal takarják be. Ladák, Kamaz, szamarak. Teát áruló gyerekek az út szélén.

Xinaliq társadalma érzékeli az új lehetőségeket, amiket az új út adományozott neki. Minden házban akad eladni való. Szőnyeg, kötött papucs, hús, esküvői virág, varrott fejdísz, tea. A házak oldalában kézmosó és teafőző, külön épületben budi, törlőközzel és kancsóval. Minden udvaron a télire való trágya szárad, mert a cudar kaukázusi télen avval fűtik a kályhát.

A kövekből épült teraszos házak tetején gyalogolva jutunk fel a falu legrégebbi mecsetéhez. Van itt egy múzeum is, ahol versesköteteket árulnak xinaliqi nyelven, orosz fordításban. Néhány verset majd elolvasok, tényleg megkapó, ahogy Sajó Tamás mondja: a természeti környezet gazdag kép-metaforái: csupa optimizmus árad belőlük, kimérten adagolják az érzelmeket. Késő romantikus, semmi giccs, semmi népieskedő hang. Semmi történelmi trauma. Vagy túlbeszélés. A szó nagy kincs, olyan, mint a kő, egy árva sárgabarackfa termése, és minden egyes tárgy, amit itt a hegyen nagyon megbecsülnek az emberek.

A párnatömő nő

Leszakadok a csoportról, mert hirtelen az egyik teraszon egy guggoló és vesszővel poroló nőre leszek figyelmes. Az udvaron ruhák, ágyneműk száradnak, gyerekjáték rendben elpakolva, bárányvágó-híd a garázs oldalában, pulykák és tyúkok. A kendős asszony bárányszórt válogat, letelepszem mellé, és megkérdezem, fotózhatom-e a munkáját. Szégyellősen megengedi, mintha hozzá volna szokva, hogy megnézik. Pár éve sok azeri kiránduló jár erre, talán nap mint nap találkozik velük. Közben némi kellemetlenség, betelt a kamerám tárhelye, Várhegyi Zsuzsa útítársam kölcsön adja az övét, innentől avval fotózom.

Érzem, a nő nem szeretne beszélgetni, nem úgy, mint a kötött papucsot áruló nő, vagy kendőkötöző. Porolja a gyapjúszálakat, arcán sebes csík. A vessző néha végighúzza a bőrt a szeme alatt. Kétszer mosolyog, de kissé kényszeresen. Aztán betömi az ágyneműt, a puha gyapjút. Hosszú, egész napos foglalatosság. Elmegyek mellőle, mert átjön a szomszéd, és elkezdene rólam beszélni. Kéri, hogy fényképezzem le őt is. Aztán hátat fordítanak. Akarják a kapcsolatot, meg nem is, kíváncsiak, kedvesek, de aztán meggondolják. A nők Azerbajdzsánban rendszerint nem mozognak, soha étteremben, teaházban nem láttam őket, a ház körül laknak, vagy a gyerekeket kísérik, elmennek bevásárolni, és nemigen állhatnak szóba senkivel.

Megkérdezem a nevetgélő gyerekeket, merre van a mecset, készségesen segítenek. Adnak követ, és szólítgatnak, visszakérdeznek. Tele van cukorral a szájuk. Fekete a metszőfoguk. A faluban

amúgy a lakásokba behívnak minket. Általában négy generáció él együtt. Modern plazmatévé a szőnyegezett nappalikban, az udvarokon száradó trágya, a falon az örmény háborúban meghalt testvér képe, kézmosó, jó illatú szobák, konyha, ebédlő. Példás rend a húsrétegű dunyhán. Az egyik xinaliqi családnál bárányhúst ebédelünk, mint minden nap Azerbajdzsánban, leves vagy saslik formájában. Uborkával, paprikával, paradicsommal és lepénnyel. Másnap többeknek megy a hasa, de készültünk fertőtlenítő vodkával.

Xinaliqhoz hasonló falut még sosem láttam, és nem is nagyon láthattam volna, hiszen a világ egyik legmagasabban fekvő, magányos és kultikus településén állok. Körülbelül ötezer éves lehet a kultúrája, de a leírások is csak találgatnak. Mecsetek és tűzszentély található erődszerű falai között. Xinaliqot ma kétezer lakják, és jelenleg 380 ház áll a faluban. Nagyon látványosan tapadnak a hegyhez és egymáshoz. Hozzávetőleg két-háromszáz éves épületek lehetnek, melyeket folyton javítgatnak. Most épp garázsokká alakítják őket, mert a megépült út miatt egyre több az autó, amik most még a háztetők útjain parkolnak, vagy a tyúkudvarban, a szárított trágya melletti sávban. Az itt élők azeriül vagy oroszul szólítanak minket, sok az idős katona a faluban, örülnek, ha fényképet készítünk róluk, Budapestről érdeklődnek. Ő, az a csodás város, kiáltják. Lesütöm a szemem.

Nyelvi probléma nincs, mert nagyon könnyű az itteniekkel szóba elegyedni, mutogatni és fejen állni ér. Akad, aki sem az orosz, sem az azeri nem beszéli, xinaliqiul rajtuk kívül viszont senki sem ért a világban, és ez a legnagyobb kincsük: a nyelv. Felmászunk a falu legmagasabb pontjára, és egy szentélybe érünk: ez a zoroasztrianus szentély vagy tűzszentély, ma imádkozó hely. Érdekes, hogy nincs kijelölt temetkezési helyük: a falu

körül számtalan temető van, sírkövek, egy-egy család temetkezési helyei szabdalják a domboldalakat minden irányban.

Xinaliq teaházában (ami egyúttal színház is) veteránok ücsörögnek. Még a szovjet seregben szolgáltak, többen jártak Magyarországon is. Osztáblán játszanak, kérdezik, honnan jöttünk, a magyarok most is nagy barátok, kacagnak. Hát... Elköszönünk. Salam és salam.

A qubai hegyi zsidóknál

Az észak-azerbajdzsáni Quba városát a Gudial folyó választja ketté. Egyik partján találjuk a híres hegyi (vagy más néven kaukázusi) zsidók negyedét. A volt Szovjetunió egyik legnagyobb zsidó közössége él itt ma is. A qubai kánok egykori székhelyén, egy gazdag kereskedelmi útvonalon vagyunk, mely a 18. században élte virágkorát, majd orosz fennhatóság alá került. Feltehetőleg még az iszlám előtti időkben érkeztek a hegyekre zsidó csoportok Perzsiából (az 5. századra teszik érkezésüket, de van forrás, mely a babiloni fogság idejére). Először Dagesztán területén telepedtek meg, majd tovább vándoroltak délre, és kereskedőtelepüléseket alapítottak. Életmódjuk és különleges juhuri (perzsa) nyelvük ma is kötődik az ősi, hegyi zsidó, ortodox szokáskultúrához. A náci megszállók egy ideig haboztak, vajon zsidónak tekintsék-e a különös kaukázusi népet, aztán 1943-ban rájuk is elérte a népiirtás. A német csapatok Oszétiába, Mozdok közelébe, Bogdanovka és Menszinszkoje környékére deportáltak és megölték több ezer kaukázusi zsidót. Qubában nemrég emlékmű épült, melyet a zsidó negyedből származó kereskedő családok finanszíroztak, hogy így emlékezzenek meg az elhurcoltakról. A 70-es években ugyan több ezer család Izraelbe vándorolt, Quba zsidó negyede azonban ma is élénk, élő kultúra. Imahellyel, üzletekkel, mikvével, kóser teaházzal, fürdővel és iskolákkal.

Péntek este, miután megérkezünk, elindulunk a felújított zsinagógába az esti imára. Közben lera-gadunk a teaházban, ahol szívesen fogadnak minket. Kizárólag férfiak, ahogy a zsinagógában is. Férfiak és fiúgyerekek, péntek este és egész szombaton egyetlen kislánnyal sem találkozunk, csak a kórház teraszán üldögélnek asszonyok, az egykori szülőotthonban. A teaházbeli osztáblán játszó idősebb férfiak kiválóan tudnak oroszul, és játék közben mesélnek. Akad, aki németül is beszél, mert tizenkét évet dolgozott egy szociális szolgálatnál Frankfurtban, ő Hanuka úr, türelmesen válaszol minden kérdésünkre. Qubában jelenleg két működő zsinagóga van. Másnap a városból ki-vezető út mellett hatalmas zsidó temetőt találunk a hegyoldalban. A temető sírköveit dús növényzet fedi, kutyák őrzik, mégis bemerészkedünk. Jól látszanak a fotográfiákkal díszített század eleji sírok, héber felirattal, némelyiken szovjet jelképek, akár csak a híres csernovici temetőben.

Másnap bejárjuk a zsidó negyedet, változatos házak és zsidó jelképek formagazdagsága, hol pléhből, hol arannyal futtatva. Gazdag kereskedő-házak állnak a főutcán, soknak elvándorolt a tulajdonosa, üres a ház. Helyi vezetőinktől megtudjuk, hogy a qubai zsidók jómódú kereskedők, s a ház-építés fontos számukra, akkor is, ha már nem

élnek itt. Mutató palotában éltek mindig is, amely jellegzetes vidéki zsidó építészetet őriz. Iráni, perzsa elemeket is felfedezni, a kánok palotáinak díszítő motívumait. Számomra a kispolgári házráépítések érdekesebbek, ott jobban látszik több idősik egymásra rakódása az épületeken, zsidó jelképek keverednek a szovjetekkel, a hozzáépítések pedig mutatják a házak történetét. Szinte kivétel nélkül minden kisebb lakásban látok gyerekeket, itt is több generáció él együtt. Péntek estére meg is telik velük a zsinagóga, héberül imádkoznak.

Öt Ujj

Harmadik nap újra Bakuból indulunk útnak. Pompás a reggeli, müzli és piritós, meg datolya, füge, olajbogyó. Bár a kiszolgáló személyzet nem nagyon ér rá nekünk rántottát készíteni, a pincér-lány is épp reggelizik, közben újságot olvas, utána keresztretjévent fej, majd megjön a sakkpartnere. Tengeri kilátás a reggelizőből, képzeletbeli olajfoltok a sós párárt árasztó Kaszpi-tenger partján. Ilham Alijev elnök diktátori szeme újra minket lát, így alig várom, hogy megint lekerüljünk a térképről.

Amíg Baku egy szellemváros és disneyland, addig a vidék, a hegy nyúlványai és a sztyeppe az ország igazi arca. Az archoz végre nyak, test, kar és ujjak is tartoznak. És persze fegyverek, meg kecskék. Háború az örményekkel. Európa játékok 2015, a sport iránti harcos szenvedély. Sovány férfiak, szovjet autók, legújabb Mercedes terepjárók. Telt, de bujkáló nők. Sárga, kiszáradt kősvatagon át haladunk. Olajfák, szúrós bogáncs a kőtengeren, és egyre több ragadozó madár, ahogy közeledünk a hegyi zárandokhelyhez. Utunkat kereskedők, zöldségárusok, mézlepényesek és birkaárusok kísérik. Mindenki kínál valami portékát, a kávéházakban selymet és szőnyeget lehet venni, akkor is, ha csak egy kád van a terem közepén.

Mai úti célunk az Öt Ujj hegy, vagyis a Beşbarmaq. A Kaukázus vonulata itt eléri a tengerpartot. Az Öt Ujj az azerbajdzsáni muszlimok zárandokhelye. Meddő nők másznak fel a szent hegy terméketlen szikláira, azért, hogy áldást kérjenek. A sziklák közt rejtőző szerzetesi házból megérintik az öt ujjat, a termékenység szimbólumát. Majd térdelve imádkoznak. Miközben egy mediátor nő áldását is megkapják.

A sziklák megmászása komolyabb erőpróba, és lelki próba is, mert a kövek közt jósnők és koldusok bújnak meg, akik áldást és átkot is szórhatnak, attól függ, az ide érkező hogyan bánik velük. Tapogatnak, kővel simítják a karomat, Allahot hívják rám. De csak akkor, ha pénzt kapnak. Szorgalmasan osztogatom a manákat. Lent a völgyben megint bárányt vágnak, egy gödörbe vér folyik, sül a saslik és forr az azeri teavíz. Miközben hatalmas ragadozó madarak keringenek a zárandokok által itt hagyott tengernyi szemét felett. A birkák dinnyehéjat nyálnak, a samarak legelésznek, törpelovak új utasokra várakoznak. Egy csoport fiatal azeri táncot jár, lelkesek, és mi lelkesen tapsolunk. Sofőrünk azonban felkel a nyugágyból, megszakítja egész napos telefonálgatását, legalábbis, amíg beindítja a motort. Indulunk haza.

Útikalauz: Sajó Tamás és a wang folyó blog
<http://wangfolyo.blogspot.hu/>

„Csernovic”
Magyar Lettre
Internationale, 58

„Szilánkok. A nő a kortárs magyar irodalomban”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„Göröngyös utak, rögös esszék meg a magyarok – Andrezej Stasiuk Babadagjáról”
A lefényképezhetetlen. Csoszó Gabriella képeihez”
Magyar Lettre
Internationale, 64

„Rongyos ékszerdoboz – Lemberg”
„Az angol iskola”
Magyar Lettre
Internationale, 66

„Honeckerpapucs”
Magyar Lettre
Internationale, 74

„Dac”
Magyar Lettre
Internationale, 78

„Babanéni”
(regényrészlet)
Magyar Lettre
Internationale, 89

„Galícia: mély harapásnyomok”
Magyar Lettre
Internationale, 95

„A parkban lebegni”
(regényrészlet)
Magyar Lettre
Internationale, 97

(Farkas Zsolttal,
Marno Jánossal,
Németh Gáborral,
Péterfy Gergellyel
és Szilágyi
Zsófiával)
Szeptett Závada
Pál, Szijj Ferenc és
Esterházy Péter
könyveiről
Magyar Lettre
Internationale, 46,
47, 48

